

واکاوی برنامه درسی پنهان در دوره پژوهشی مقطع دکتری

فاطمه‌السادات رباطی^{۱*}، محمد محمدباقری^۲، فاطمه حسینی^۳

۱. دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان، اصفهان، ایران

۲. متخصص بیماری‌های عفونی و تب‌دار، دانشگاه علوم پزشکی، کرمان، کرمان، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران

• دریافت مقاله: ۹۳/۱/۱۹ آخرین اصلاح مقاله: ۹۳/۵/۱۲ • پذیرش مقاله: ۹۳/۵/۱۵

زمینه و هدف: هدف از انجام پژوهش حاضر، بررسی برنامه درسی پنهان در دوره پژوهشی مقطع دکتری و عوامل پنهان در تعاملات دوره پژوهش در دانشگاه‌ها بود.

روش کار: تحقیق از نوع کیفی و با روش پدیدارشناسی انجام شد و ابزار جمع‌آوری اطلاعات، مصاحبه بود. همه فارغ‌التحصیلان مقطع دکتری که دوره پژوهشی خود را گذرانده بودند (۴۵ نفر)، در مطالعه شرکت داشتند. از روش نمونه‌گیری موارد عادی که از نوع نمونه‌گیری هدفمند بود، استفاده گردید و در تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز روش Corbin و Strauss مورد استفاده قرار گرفت (کدگذاری باز و کدگذاری محوری).

یافته‌ها: ۲۳۰ جمله مضمونی به ۵ درون‌مایه اصلی شامل «قصور در وظیفه اصلی، عدم عدالت اجتماعی و اقتصادی، عدم برابری دانشگاه‌ها، عدم ارتباطات برون مرزی و عدم امکانات برابر» و چندین درون‌مایه فرعی تقسیم شد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که عوامل پنهانی بسیاری می‌تواند بر روند علمی دانشگاه‌ها در این دوره تأثیرگذار باشد، بنابراین به ژرف‌اندیشی بیشتری در این دوره نیاز است.

کلید واژه‌ها: دانشگاه‌ها، برنامه درسی پنهان، پدیدارشناسی، دوره پژوهشی مقطع دکتری

*نویسنده مسئول: دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، خوراسگان، اصفهان، ایران

• تلفن: ۰۹۱۳-۳۴۳۹۹۵۶ • شماره: ۰۳۴-۳۱۳۲۰۰۴۳

Email: robotyfatmeh@yahoo.com

مقدمه

در زمینه مفهوم برنامه درسی پنهان پرداخته و مقالات و کنفرانس‌های علمی فراوانی در این زمینه ارائه داده‌اند. محمدی (۴)، Apple (۵)، Apple و King (۶)، Dreeben (۷)، Martin (۸)، Gordon (۹) و فرهیختگانی که به دنبال هرچه مستندتر ساختن پیش‌بینی‌های انجام شده در تحلیل‌های نظری یا کشف ابعاد ناشناخته برنامه درسی پنهان برآمده‌اند، پژوهش‌های فراوانی را ارائه داده‌اند. مطالعات Jackson (۱۰)، O'Brien (۱۱)، Goodlad (۱۲)، Chapman (۱۳) و Anette (۱۴) نیز از جمله تلاش‌های صورت گرفته در این حیطه است.

با توجه به تحقیقات انجام شده، در مطالعه حاضر با این پیش فرض که دانشگاه‌ها مرکز تولید علم می‌باشند و از طرف دیگر رشد و توسعه روزافزون رشته‌های مختلف دانشگاهی و به دنبال آن افزایش شمار دانشجویان به ادامه تحصیل در مقاطع بالاتر به ویژه راغب بودن آنان برای ادامه تحصیل در مقطع دکتری و طی کردن مسیر پر تلاطم این دوره تحصیلی، مشاهده شد که دانشجویان مشکلات زیادی را در مقطع دکتری به خصوص در دوره پژوهش در دانشگاه تجربه می‌کنند و از نزدیک شاهد بسیاری از شرایط و مشکلات دانشگاه‌ها هستند و عوامل پنهان تأثیرگذار بر این دوره را تجربه کرده، با تمام وجود آن را درک می‌کنند. بنابراین به منظور ارتقای سطح آموزش عالی در مقطع دکتری، به بررسی برنامه درسی پنهان در دوره پژوهشی دانشگاه‌ها در مقطع دکتری پرداخته شد و عوامل پنهان تأثیرگذار بر دانشگاه‌ها در این دوره شناسایی گردید.

فتحی و اجارگاه و واحد چوکده در برنامه‌های درسی تربیت شهروندی به این نتیجه رسیدند که برنامه درسی پنهان در کنار برنامه درسی صریح و رسمی می‌تواند در آموزش مؤلفه‌های شهروندی نقش داشته باشد و مجموعه ارتباطات، تعاملات و برخوردهایی که شرکت کنندگان در برنامه‌ها با مسئولان و اولیای امر دارند و فضا و اتمسفر کلی حاکم بر محیطی که به نوبه خود بر رفتار و نگرش شرکت کنندگان اثر می‌گذارد، به

سرعت فزاینده تغییرات اجتماعی و روند تحولات در زمینه‌های گوناگون دانش بشری و ظهور و بروز گرایش‌های تخصصی در علوم و گرایش‌های تطبیقی، نیاز به استفاده از الگوها و روش‌های جدید برنامه درسی در آموزش عالی را تقویت نموده است. برنامه‌ریزان درسی نوآور از یک طرف باید برنامه‌های آموزش عالی را با اهداف تولید دانش و گسترش پیکره علم همسو سازند و از سوی دیگر آموزش عالی جامعه‌نگر و کاربردی را در تربیت نیروهای متخصص و ماهر دانش آموخته از مراکز عالی توسعه دهند (۱).

دانشگاه‌ها یکی از عناصر اصلی در فرایندهای فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و تولید علم در هر کشور می‌باشند، اما بیشتر صاحب‌نظران سه مأموریت اصلی آموزش (Instruction)، پژوهش (Research) و خدمات (Services) را برای دانشگاه‌ها مورد تأکید قرار داده‌اند. بی‌تردید بخش اعظم آموزش کشور به خصوص در آموزش عالی و مراکز دانشگاهی، پرورش و تربیت نیروهای متخصص و کارآمد و تولید علم و کسب مهارت‌های ویژه می‌باشد که از اهمیت و جایگاه والایی به منظور کمک به توسعه همه جانبه کشور برخوردار است (۲).

نظام آموزشی هر جامعه از انتقال پنهان و آشکار هنجارها و نگرش‌های خاص به فراگیران فارغ نبوده و یادگیرندگان در فرایندی طولانی در معرض آموزش برنامه‌های رسمی و مدون مدرسه و دانشگاه قرار دارند و ضمن آن تجاربی را کسب می‌کنند که به شکل غیر مستقیم و یا غیر آگاهانه شکل دهنده فرهنگ و ارزش‌های مورد پذیرش آنان است. اثربخشی این تجارب به مراتب بیشتر از روش‌های مستقیم و کوشش‌های آگاهانه می‌باشد. صاحب‌نظران برنامه درسی برای تشریح آموخته‌ها و نگرش‌هایی که تحت تأثیر این عوامل ضمنی در دانش‌آموزان ایجاد می‌گردد و همچنین پیامدهای آن‌ها از «برنامه درسی پنهان» بهره گرفته‌اند (۳).

پژوهشگران متعددی در طی چند دهه اخیر به بحث نظری

تنها تا حدی توسط کتاب‌ها و واحدهای درسی پوشش داده می‌شود. ۳- یادگیری چگونه متخصص بودن که شامل یادگیری تفکر و عملکردهای علم و دانش است و توسط ساختار سلسله مراتبی برنامه درسی رسمی شکل می‌گیرد و ۴- در نهایت آخرین برنامه درسی پنهان مربوط به یادگیری قواعد بازی است که به منظور بقا در محیط اجتماعی دانشگاه لازم است.

مطالعه Ahola با استفاده از پرسش‌نامه باز پاسخ و مصاحبه بر روی سه دسته دانشجوی در دانشگاه تورکو (Turku) فنلاند صورت گرفت. این سه دسته شامل دانشجویان پزشکی، معلمی و علوم اجتماعی بودند که به منظور پوشش دادن دیدگاه‌ها و تجارب از دانشجویان و رشته‌های مختلفی انتخاب شدند. وی در مطالعه خود تلاش نمود برنامه درسی را از زوایای مختلفی بررسی نماید و همچنین به بررسی مشکلات دانشجویان و توسعه یاددهی و یادگیری در دانشگاه نیز پرداخت. جنبه‌های مورد تحقیق در مطالعه Ahola عبارت بود از: اطلاعات لازم در مورد این‌که چگونه یک فرد دانشجوی بوده و در دانشگاه بتواند بقا یابد و همچنین در مورد آنچه در دانشگاه یاد گرفته می‌شود. نتایج مطالعه او نشان داد که آنچه در دانشگاه یاد گرفته می‌شود به طور عمده شامل ۷ بعد «قدرت حرفه‌ای، خودکنترلی، جهت‌گیری مطالعات علمی، جهت‌گیری مطالعات مهارتی، روابط اجتماعی، جهت‌گیری مطالعات شبه مدرسه‌ای و غلبه جنس مذکر» است. بر اساس این نتایج، بیشترین مواردی که در برنامه درسی پنهان یاد گرفته شده‌اند شامل قدرت حرفه‌ای، خودکنترلی و جهت‌گیری مطالعات علمی بود. غلبه جنس مذکر و جهت‌گیری مطالعات شبه مدرسه‌ای در درصد کمتری از دانشجویان برای بقا استفاده شده بود.

نتایج مطالعه‌ای نشان داد که دانشجویان تشخیص می‌دهند کیفیت‌های فردی و تلاش آنان است که میزان موفقیتشان در دانشگاه را تأمین می‌کند. خودکنترلی، پشتکار، مدیریت زمان و توانایی تحمل استرس و شتاب (که برای زندگی روزمره در دانشگاه لازم است) از مهم‌ترین درس‌های آموخته شده توسط دانشجویان بود. لازم به ذکر است که مهارت‌های ذکر شده

عنوان ابعاد برنامه درسی پنهان در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند نقش انتقال ارزش‌های مرتبط با تربیت شهروندی را ایفا نماید (۱۵).

Sari و Doganay با مطالعه موردی در دو مدرسه ابتدایی دارای طبقات اجتماعی متفاوت در آدانای ترکیه به این نتیجه رسیدند که برنامه درسی پنهان در هر دو مدرسه با طبقات اجتماعی بالا و پایین با شدت متفاوتی دارای ویژگی‌های نامناسب با ارزش‌های دموکراتیک است. نتایج تحقیق آنان بیانگر این نکته بود که برنامه درسی پنهان در مدرسه با طبقه اجتماعی پایین به طور معنی‌داری بیشتر از مدرسه با طبقات اجتماعی بالا و متعارض با ارزش‌ها و کرامات انسانی بود (۱۶).

Ahola تلاش کرد تا از طریق یک مطالعه اصیل، نقش برنامه درسی پنهان را در آموزش عالی کشور فنلاند بررسی نماید. سؤالات اصلی پژوهش او عبارت بود از: «دانشجویان در واقع چه چیزی در دانشگاه یاد می‌گیرند؟ و چگونه آن را یاد می‌گیرند؟». نکته‌ای که Ahola یادآوری کرد این بود که برنامه درسی رسمی در آموزش عالی در مقایسه با مقاطع پایین‌تر، آزادتر و بی‌برنامه‌تر می‌باشد. بنابراین فضای زیادتری برای عملکرد برنامه درسی پنهان وجود دارد. هدف او این بود که چارچوب برنامه درسی پنهان را در زمینه آموزش عالی مشخص کند و از این طریق به فهم مسایلی که دانشجویان با آن روبه‌رو می‌شوند، کمک نماید (۱۷).

چارچوب مفهومی مورد استفاده در مطالعه Ahola بر اساس نظریات Romero, Margolis (۱۸) و Bergenegouwen (۱۹) بود. در این راستا برنامه درسی پنهان را می‌توان با استفاده از چهار طبقه مجزا مورد تحلیل قرار داد که عبارت از: ۱- دانشجویان باید چگونه یاد گرفتن را بیاموزند؛ چرا که یاد گرفتن دانشجوی دانشگاه بودن با تصورات برنامه درسی آشکار متفاوت است. ۲- دانشجویان باید حرفه خود را که دربرگیرنده راه‌های مشخص تفکر و عملکردهای متفاوت یک حرفه است، فراگیرند. چنین امری

(Conceptual capital) آن به حساب می‌آید (۱۱)، اما ماهیت آن همواره مورد بحث بوده است. همواره این سؤال که «چه عوامل پنهانی بر دوره پژوهشی مقطع دکتری تأثیرگذار می‌باشد و چگونه دانشگاه‌ها در این دوره با یکدیگر در تعامل هستند؟» مطرح است. بنابراین هدف از تحقیق حاضر، جستجوی و ارایه راهکارهایی جهت بهتر شدن دوره پژوهش در مقطع دکتری بود.

به اعتقاد Acker (۲۱) و Van den Akker (۲۲)، برنامه درسی در آموزش عالی لایه‌های متعددی دارد که از لایه نخست یعنی الزامات آشکار و قانونی تحصیل در دانشگاه آغاز می‌شود و به لایه‌های پنهانی مانند رسوم و فرهنگ رشته‌ای و معیارهای تصریح نشده یک دانشجوی خوب ادامه می‌یابد. بنابراین برنامه درسی دانشگاه شامل ارزش‌ها و هنجارهای تصریح نشده رشته، دانشگاه و گروه آموزشی می‌شود و تنها افراد تیزبین با ابزار و وسایل مکفی قادر به مشاهده آن هستند.

روش کار

تحقیق حاضر در سال ۹۱-۱۳۹۰ و با هدف تجربه دانشجویان دوره پژوهشی مقطع دکتری از برنامه درسی پنهان در دانشگاه‌ها انجام گردید. از کلیه دانشگاه‌های کشور که شرایط پذیرش دانشجوی دکتری را داشتند، دانشجویانی که دوره پژوهش خود را در مقطع دکتری گذرانده بودند جهت انجام مصاحبه و تحقیق دعوت به عمل آمد. در نتیجه همه فارغ‌التحصیلان مقطع دکتری دانشگاه‌های دولتی و آزاد و پزشکی و غیر پزشکی شرکت داشتند.

تحقیق از نوع کیفی و پدیدارشناسی بود. تعداد مصاحبه‌ها در روش پدیدارشناسی باید حداکثر ۱۰-۷ مصاحبه باشد (۲۳)، اما در تحقیق حاضر به دلیل این که با شرکت کنندگان رشته‌های مختلف و از دانشگاه‌های مختلف مصاحبه انجام گرفت، داده‌ها تا ۴۵ مصاحبه به مرحله اشباع رسید و بعد از آن اطلاعات جدیدی حاصل نشد.

از ۴۵ نفر شرکت کننده که مورد مصاحبه قرار گرفتند، ۲۸

برای زندگی روزمره در محیط کار نیز لازم است. از طرف دیگر برخی دانشجویان عقیده داشتند که علاقه، تمایل به یادگیری موارد جدید و توانایی کسب تفکر انتقادی مهم‌ترین شایستگی‌های کسب شده در دانشگاه هستند که همان جهت‌گیری علمی است (۱۶).

Townsend در یک مطالعه موردی به مؤلفه‌هایی همچون ساختار اجتماعی کلاس درس، اعمال اختیار توسط استادان، قوانین حاکم بر روابط بین استاد و دانشجو و موانع ساختاری درون دانشگاه که در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان در آموزش عالی نقش دارند، اشاره کرد. به عقیده او در صورتی که قوانین و شبکه‌های حمایتی مشخصی در دانشگاه برای انتخاب استادان راهنما و چگونگی ارتباط آن‌ها با دانشجویان وجود نداشته باشد، قانون بقای انطباق (Survival of the fittest) حکم‌فرما می‌شود و هر کس سعی می‌کند با بهره‌برداری سریع‌تر از فرصت‌های موجود، بقا و موفقیت خویش را تضمین کند (۲۰).

Bergenegouwen از جمله کسانی بود که به بررسی برنامه درسی پنهان در آموزش عالی پرداخت. او چستی برنامه درسی پنهان و نقش انگیزش تحصیلی در شکل‌گیری آن را در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه Amsterdam مورد بررسی قرار داد. دانشجویان این دانشکده معتقد بودند که موفقیت آن‌ها در آزمون‌ها بیشتر منوط به کاربرد اصطلاحات تخصصی و مفاهیم محوری مورد علاقه استادان است و بحث و مجادله کلاسی با استادان می‌تواند تأثیر منفی بر نمرات آن‌ها داشته باشد و بر خلاف فشار غیر رسمی که بر دانشجویان این دانشگاه جهت کسب مدرک وجود دارد، آن‌ها بر این باور بودند که شناخت و فهم موضوعات بیش از نمره امتحانی ارزشمند است. همچنین به روابط بین استاد راهنما و دانشجو که از عوامل مهم در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان در آموزش عالی می‌باشد، توجهی نشد (۱۹).

اگرچه برنامه درسی پنهان یکی از مفاهیم ارجمند مولود رشته برنامه درسی و از جمله سرمایه‌های مفهومی

مستقیم به پدیده مورد نظر مربوط بود، از مصاحبه‌ها استخراج و زیر جملات مهم خط کشیده شد. بعد از آن، هر جمله مهم استخراج و در حاشیه متن مصاحبه یادداشت و به عنوان «کد» شناسایی گردید.

سپس داده‌ها دسته‌بندی و انبوه معانی استخراج شده به صورت خوشه موضوعات (درون‌مایه‌ها یا موضوعات اصلی)، سازماندهی و فرموله شد. در نهایت با فرموله کردن توصیف جامع پدیده تحت مطالعه (۲۲)، تصویری کلی از ساختار ذاتی پدیده که همان واکاوی برنامه درسی پنهان دوره پژوهشی در مقطع دکتری بود، ارائه گردید. جهت تعیین دقت و صحت اطلاعات به دست آمده، چهار عامل اعتبار (Greditability)، انتقال‌پذیری (Transferability)، قابلیت اعتماد (Dependentability) و قابلیت تأیید (Confirmability) بررسی شد (۲۵).

جهت تعیین اعتبار، یافته‌ها با مشارکت کنندگان در میان گذاشته شد و بازبینی از طریق آنان انجام گردید. برای بررسی انتقال‌پذیری نیز تلاش شد که تنوع لازم در انتخاب نمونه‌ها در نظر گرفته شود و از گروه‌های مختلفی مانند پزشکی، علوم پایه و علوم انسانی استفاده گردد. همچنین در ارتباط با تأیید پذیری تلاش بر این بود تا محقق و استاد راهنما و مشاور در درستی دریافت‌ها اتفاق نظر داشته باشند و در نهایت برای قابلیت اعتماد، مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع اطلاعات ادامه یافت. جهت پایایی پژوهش از روش قواعد یادداشت‌برداری Krake و Miller استفاده شد (۲۶).

یافته‌ها

با بررسی‌های صورت گرفته بر روی مصاحبه‌های به عمل آمده و با به دست آوردن داده‌های حاصل از مصاحبه با ۴۵ شرکت کننده می‌توان به ۵ مؤلفه اصلی از ۲۳۰ جمله مضمونی اشاره کرد که در ادامه به تفصیل آمده است.

۱- تصور در وظیفه اصلی دانشگاه‌ها

یکی از وظایف مهم و حیاتی دانشگاه‌های سراسر دنیا،

نفر از دانشگاه‌های دولتی وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، ۱۳ نفر از دانشگاه‌های علوم پزشکی و ۴ نفر از دانشگاه‌های آزاد اسلامی سراسر کشور در رشته‌های مختلف تحصیلی بودند. محقق به مدت ۸ ماه به مصاحبه مستقیم و عمیق با شرکت کنندگان پرداخت و همچنین از طریق تلفن و ایمیل جهت تکمیل مصاحبه‌ها به بررسی تجربیات آن‌ها در دوره پژوهش مبادرت نمود. نمونه‌گیری به روش موارد عادی (Typical case sampling) که از نوع نمونه‌گیری هدفمند (Purposeful sampling) بود، صورت گرفت. انتخاب شرکت کنندگان جهت انجام مصاحبه با توجه به تجربه پژوهشی آن‌ها از دوره پژوهشی بود.

جهت جمع‌آوری اطلاعات، گفتگوی عمیقی به صورت چهره به چهره و انفرادی بین محقق و مشارکت کنندگان صورت گرفت. یافته‌ها و اطلاعات استخراج شده از طریق مقوله‌بندی مصاحبه‌ها، برجسته کردن موارد عمده، نظم‌دهی به مستندات و مصاحبه‌ها و تفسیر اطلاعات بررسی و تجزیه و تحلیل شد.

در تجزیه و تحلیل داده‌ها روش Strauss و Corbin مورد استفاده قرار گرفت (۲۴)؛ یعنی پس از انجام مصاحبه با مشارکت کنندگان (این مصاحبه‌ها توسط ضبط صوت ثبت شدند) و پس از پیاده نمودن مصاحبه‌ها بر روی کاغذ، از کدگذاری باز (Open coding) (خواندن خط به خط داده‌ها، استخراج مفاهیم و جملات اصلی، تشکیل مقولات و طبقات اولیه بر اساس شباهت‌ها و تفاوت‌ها) و کدگذاری محوری (Axial coding) (طبقه‌بندی داده‌ها، مشخص نمودن زیرطبقات و تشکیل طبقات نهایی) استفاده گردید.

روش تحلیل داده‌ها: همه بیانات شرکت کنندگان به دقت مطالعه گردید. برای این منظور تمام مصاحبه‌ها ضبط و سپس بر روی کاغذ برگردانده شد. برای کسب معانی، متون چندین بار خوانده شد. این مرحله باید به دقت صورت می‌گرفت و محقق نباید با یک بار خواندن مصاحبه دست به استخراج معانی بزند. در مرحله بعد عبارات یا جملاتی که به طور

بنابراین می‌توان به عواملی مانند بهره‌برداری تحقیقاتی از دانشجویان جهت ارتقای شغلی استادان، عدم تربیت دانشجوی محقق‌پرور به علت مشغله کاری زیاد استادان، رفتارهای غیر اخلاقی در تحقیق (کپی‌برداری) به علت فرار دانشجویان از تحقیق صحیح، عدم راهنمایی استاد راهنما و... که از عوامل پنهان تأثیرگذار در دوره پژوهش مقطع دکتری هستند، اشاره نمود.

یکی دیگر از تجارب شرکت کنندگان تحقیق، خلأ تربیتی دانش‌پژوه از بعد اجتماعی بود. طبق بررسی مصاحبه‌های به عمل آمده، شرکت کنندگان به عدم توجه به ارزش‌های فردی، فرهنگ‌های مختلف، علم اخلاق در دوره پژوهش و در نهایت عدم توجه به جامعه و خانواده اشاره داشتند. مصاحبه شونده‌گان بیان کردند که به ارزش‌های فردی آنان توجه نمی‌شود و با دانشجوی به عنوان یک فرد تازه‌کار و ناوارد برخورد می‌گردد. از طرف دیگر عده‌ای از مصاحبه شونده‌گان که شهرستانی بودند و در دانشگاه‌های بزرگ کشور درس می‌خواندند به بی‌توجهی دانشگاه‌ها نسبت به ارزش‌های فرهنگی و قومیتی دانشجویان اشاره کردند.

بنابراین آموزش دانشجویان دانش‌پرور باید با حقوق فردی و مدنی آن‌ها هماهنگ بوده، علاوه بر ایجاد باندهای اجتماعی و گروه‌های دانش‌پژوه و محقق‌پرور، درصدد حمایت از محققین با فرهنگ‌های گوناگون باشد و دانشجویانی با ارتقای فضیلت‌های دانش‌پژوهانه قوی در سراسر دانشگاه‌ها تربیت کند و منجر به تربیت ناصحیح دانشجویان در زمینه پژوهندگی نگردد که این امر می‌تواند یکی از عوامل پنهان تأثیرگذار در دوره پژوهشی باشد.

از موارد دیگر می‌توان به تربیت دانش‌پژوه از بعد اقتصادی که عامل پنهانی در دوره پژوهش است، اشاره کرد. عده‌ای از شرکت کنندگان پژوهش را به عنوان یک مسأله اقتصادی در مقطع دکتری تجربه کردند و دانشجویان و استادان را به نوعی درگیر درآمدهای ناشی از این مسأله می‌دانستند. آنان تصور می‌کنند که وجه اصلی تحقیق و پژوهش به مرور زمان جای

تربیت انسان‌های فرهیخته و پژوهندگانی موفق در راستای خدمت رساندن به جامعه بشریت است. این وظیفه که یکی از پایه‌های اساسی هر دانشگاه محسوب می‌شود، زمانی منجر به غرور و افتخار ملی می‌گردد که توانسته باشد دانش‌پژوهانی صاحب کمال و فضیلت تربیت کرده باشد. از میان مصاحبه‌های به عمل آمده چنین برمی‌آید که هنوز خلأ آن به طور جدی در کشور احساس می‌شود.

مصاحبه شونده ۱۱ چنین بیان داشت: «دانش‌پروری دیگه جای خودش را با کپی‌برداری و اتلاف وقت عوض کرده است. در زمان تحصیل با تمام وجود دیدم که دانشگاه‌ها هنوز نتونستن چند تا استاد پژوهنده محض که فقط شغلشان تحقیق و پژوهش باشد در کشور تربیت کنند. البته نمی‌خواهم خرده‌ای به استادان و جامعه فرهنگی کشور بگیرم، ولی کار دانشجو و دانشگاه‌ها در حال حاضر مدرک‌پروری است نه دانش‌پروری».

مصاحبه شونده ۱۰ که فارغ‌التحصیل دکتری در رشته جراحی عمومی بود، مسأله را به گونه‌ای دیگر بیان نمود: «از یک طرف مشکلات مالی استادان دغدغه فکری آن‌هاست و از طرف دیگر کار طاقت‌فرسای برخی استادان در رشته‌های خاص مثل جراحی، منجر به عدم تلاش در زمینه تحقیق و پژوهش شده است. آن‌ها حتی فرصت یاد دادن مباحث اساسی رشته خودشان را هم ندارند، چه برسد به تحقیق و پژوهش... به نظر من یک خلأ تربیت دانش‌پژوه وجود دارد که آن هم به خستگی استادان و چند شغله بودن آن‌ها برمی‌گردد که این نیز در نهایت به مشکلات اقتصادی منجر می‌شود. از طرف دیگر چون استادان باید جهت ارتقای شغلی خود هر ساله تعدادی مقاله علمی-پژوهشی به دانشگاه محل خدمت خود تحویل دهند و به تنهایی از عهده این مسؤولیت برنمی‌آیند، این وظیفه سنگین ارتقا را به دانشجویان تازه‌کار که هیچ اطلاعی از تحقیق و پژوهش ندارند، محول می‌کنند. فکر می‌کنید دانشجویان در این زمینه چه می‌کنند؟ آن‌ها هم با کپی‌برداری از پایان‌نامه‌های دیگران، کار خود و استاد را راحت می‌کنند... فقط جهت نو بودن کار، سال و یا شهر آن را عوض می‌کنند».

پژوهشی اعلام کرده بود دانشجویانی که کار پایان‌نامه‌شان به صورت طرح باشد، دقیقاً یادم نیست ۰/۵ تا ۱ نمره به نمره نهایی پایان‌نامه آن‌ها اضافه خواهد شد... یادم است من خودم را درگیر مسأله‌ای کردم که نه تنها برایم سودی نداشت، بلکه کل بودجه‌ای را که برایش در نظر گرفته بودند به استادم دادند و حتی فراموش کردند نمره طرح پژوهشی را به من بدهند». مصاحبه شونده ۷ در این باره بیان کرد: «کار تحقیقاتی من به عنوان طرح تحقیقاتی پذیرفته شده بود، ولی باور کنید از بس خوشحال بودم که فارغ‌التحصیل شدم مقدار پولی را که باید جهت آن طرح تحقیقاتی به من می‌دادند، نگرفتم. متأسفانه این قدر بخور بخور است که این‌ها توش گم است».

۲- عدم عدالت اجتماعی در دانشگاه‌ها

عدالت از مهم‌ترین واژه‌ها در قاموس تمدن بشری محسوب می‌گردد و رعایت آن از دیدگاه هر انسانی از ضروری‌ترین امور به شمار می‌رود؛ به طوری که هیچ انسانی (هرچند خودش ستمکار باشد) این موضوع را مورد انکار قرار نمی‌دهد. عدالت در قرآن کریم یکی از اهداف اصلی بعثت انبیا قلمداد شده است. در حقیقت عدالت از مفاهیمی است که عقل جمعی همه افراد بشر آن را مستحسن و نیکو می‌شمرد (۲۷).

بر اساس نتایج مصاحبه‌های انجام شده، عدالت اجتماعی در دانشگاه‌ها را می‌توان به عنوان یکی از موضوعات پنهان در دوره پژوهشی نام برد. مصاحبه شونده ۴۵ در این باره بیان کرد: «چیزی که در این دوره احساس کردم، عدم عدالت اجتماعی در دانشگاه‌ها بود. به عینه دیدم که یک افغان از ادامه تحصیل در کشور ما محروم ماند. دقیقاً یادم است که جهت انجام کاری در دفتر ریاست دانشگاه بودم که فردی وارد شد و اعلام کرد چرا ما افغان‌ها نمی‌توانیم ادامه تحصیل دهیم و رئیس دانشگاه گفت: قانون صادر شده از سوی وزارت‌خانه است که دانشجویان افغان حق ادامه تحصیل در دانشگاه‌های ایران را ندارند و من هیچ کمکی نمی‌توانم به شما بکنم».

هزارجریبی در تحقیق خود اظهار داشت: از آن‌جا که عدالت اجتماعی در جامعه باعث ایجاد احساس امنیت، اعتماد به کار

خود را به بنگاه معاملاتی داده و به جای تربیت دانشجویان و استادان شیفته تحقیق، آن‌ها را درگیر مسایلی همچون انتخاب طرح‌هایی با بودجه تحقیقاتی بالا می‌کند. اگرچه نمی‌توان منکر این امر شد که هر محقق برای انجام تحقیقات علمی نیازمند بودجه تحقیقاتی می‌باشد، اما مصاحبه شونده‌گان اذعان داشتند که بسیاری از استادان و دانشجویان در طول دوره پژوهشی خود دنبال طرح‌های دارای بودجه‌های بالا بودند و حتی این طرح‌ها در بعضی مراکز علمی فقط برای نورچشمی‌ها در نظر گرفته می‌شود و هرگز به محققین ناشناس ارایه نمی‌شود. از طرف دیگر، در میان بسیاری از استادان این‌گونه رایج بود که درآمد آن‌ها از کارهای تحقیقاتی‌شان است و گرنه حقوق دانشگاه جوابگوی مخارج آن‌ها نیست. این مطلب نیز به طور پنهانی از جنبه با ارزش پژوهش در جامعه می‌کاهد و جایگاه آن را در میان دانشجویان تربیت یافته توسط دانشگاه کاهش می‌دهد.

مصاحبه شونده ۱۴ (دکتری مهندسی معدن) یکی از کسانی بود که با رضایت کامل از بودجه در نظر گرفته در طرح مقطع دکتری صحبت می‌کرد و از این که استادش درصدد به دست آوردن طرح‌هایی با بودجه کلان بود، ابراز خوشحالی می‌کرد. وی بیان داشت: «استاد ... همیشه دنبال طرح‌هایی بود که بتواند بودجه قابل توجهی را برایش بگیرد، به قول خودش از زحمتی که می‌کشی باید رضایت مالی خوبی کسب کنی. بنابراین از طریق دانشجویانش پروژه‌های سنگین معدن را برمی‌داشت و علاوه بر این که خودش راضی بود، دانشجویانش نیز به فیض می‌رسیدند».

از مصاحبه‌ها چنین برمی‌آید که یکی از عوامل پنهان دوره پژوهشی در دانشگاه‌ها، تربیت دانش‌پژوهانی است که فقط به بعد اقتصادی پژوهش توجه می‌کنند و از وظیفه اصلی پژوهش که همان کشف واقعیت‌هاست، غافل شده‌اند. البته تعدادی از شرکت‌کنندگان از تلاش بی‌مزدشان شکایت و اعلام نارضایتی کردند.

مصاحبه شونده ۳۷ در این راستا گفت: «دانشگاه در دوره

دیگر به دلیل کمبود بودجه‌های تحقیقاتی که در زمینه آموزش و پژوهش وجود دارد، فرصت‌های مطالعاتی خارج از کشور هر سال نسبت به قبل کمتر شده و یا اگر هم باشد برای افراد خاصی در نظر گرفته می‌شود و این فرصت‌های مطالعاتی به طور معمول برای دانشجویان دکتری (که طبق آیین‌نامه‌های دانشگاهی می‌توانند از فرصت مطالعاتی در دوران تحصیل استفاده کنند) وجود ندارد و یا اگر هم باشد به دلایلی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. با این اوصاف وقتی ارتباط برون مرزی ضعیف باشد، نمی‌توان از دستاوردهای دیگر کشورها به ویژه جوامعی که در زمینه‌های خاص صاحب‌نظر هستند، استفاده کرد. از طرف دیگر، بسیاری از دستاوردهای دانشگاه‌های کشور نیز به وضوح به گوش جهانیان نخواهد رسید. بنابراین یکی از موارد مغفول و پنهان در دوره پژوهشی مقطع دکتری که بسیاری از شرکت کنندگان (مصاحبه شونده‌گان ۱۹، ۲۳، ۲۴، ۲۵ و ۳۱) به آن اشاره داشتند و باید بسیار مورد توجه قرار گیرد، ارتباطات برون مرزی در زمینه پژوهش و تحقیق است.

۵- عدم امکانات برابر در دانشگاه‌ها

از نظر بسیاری از شرکت کنندگان، بعضی دانشگاه‌ها که از آن‌ها به عنوان دانشگاه مادر یاد می‌کنند، از امکانات و بودجه بالایی نسبت به دانشگاه‌های دیگر شهرهای کشور برخوردار هستند. عدم وجود امکانات لازم برای شهرستانی‌ها، دوری از دانشگاه‌های مادر و عدم اتصال به شبکه‌های اطلاع‌رسانی به عنوان یک معضل تحصیلی برای بسیاری از دانشجویان مقطع دکتری در دوره پژوهشی بود و حتی بسیاری از استادان تمایل دارند که از دانشگاه‌های کوچکتر انتقالی بگیرند و در مراکز بزرگتر به تدریس و تحقیق مشغول شوند.

مصاحبه شونده ۲۰ در این باره بیان نمود: «بنده کاملاً در دوره تحصیل احساس می‌کردم که امکانات دانشگاه‌ها نسبت به دانشگاه‌های تهران کمتر است. بعضی رشته‌ها تازه تأسیس شده بودند و یک و یا دو ترم که دانشجویان از تحصیلش در دانشگاه می‌گذشت، تازه به فکر امکانات اولیه آن رشته می‌گشتند. به نظر من امکانات نابرابر چه در زمینه وسایل و

مسئولین و دینداری می‌شود، چنانچه عدالت اجتماعی در تمام ادارات و سازمان‌ها به خصوص دانشگاه‌ها اجرا گردد، مصونیت و ارتقای جامعه حتمی خواهد شد (۲۸).

۳- برتری دانشگاه‌ها نسبت به هم، عامل نابرابری جامعه یکی از مؤلفه‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها این بود که اسم و آوازه دانشگاه بر دوره پژوهشی در مقطع دکتری سایه افکنده است. بسیاری از شرکت کنندگان (مصاحبه شونده‌گان ۱، ۹، ۱۲ و ۱۳) اعلام داشتند: «همان دانشگاه‌هایی که دم از رتبه علمی می‌زنند، در دوره پژوهشی از ارایه تحقیقات تکراری و کارهای کپی شده دیگران و تحقیقات میدان انقلاب دریغ نکرده و به قول چند نفر از فارغ‌التحصیلان این دانشگاه‌ها، جای بسی تأسف است که چنین رتبه‌هایی به چنین دانشگاه‌هایی داده می‌شود».

البته رتبه‌بندی و امتیاز دادن به دانشگاه‌ها یک امر معمول در کل جهان می‌باشد و هرگز کسی منکر رده‌بندی کردن دانشگاه‌ها نیست، اما از مصاحبه‌ها چنین برمی‌آید که ابتدا باید معیارهای رتبه‌بندی‌ها به طور دقیق و شفاف مشخص گردد، دوم این‌که اشخاص ارزیاب باید از هر گونه سوگیری در امان باشند و سوم این‌که چنین افرادی تحت تأثیر جوهای سیاسی و تبلیغاتی قرار نگیرند تا با رده‌بندی صحیح دانشگاه‌ها باعث نابرابری در جامعه نشوند. مصاحبه شونده ۲۳ (یکی از فارغ‌التحصیلان دانشگاه آزاد واحد...) عامل نابرابری دانشگاه‌ها را در نوع ناصحیح رتبه‌بندی در کشور دانست. او معتقد بود که دانشگاه‌ها در بین دانشگاه‌های کشور از جایگاه خوبی برخوردار است، اما در زمان مصاحبه هیأت علمی به او گفته‌اند که اگر فارغ‌التحصیل فلان دانشگاه آزاد در پایتخت بودی می‌توانستیم شما را در یکی از دانشگاه‌های دولتی بپذیریم و بورس کنیم، ولی اکنون معذوریم».

۴- ارتباطات برون مرزی با دانشگاه‌های دیگر در دوره

پژوهش

امروزه ارتباط دانشگاه‌های کشور با دانشگاه‌های خارج در زمینه علمی و پژوهشی بسیار کم‌رنگ شده است و از طرف

دوره پژوهش می‌باشد که به آن اشاره شد. یکی از موارد پنهانی که دامن بسیاری از دانشگاه‌ها را در دوره پژوهشی مقطع دکتری گرفته است، بنگاهی شدن طرح‌های تحقیقاتی و عدم توجه به کنه تحقیق و نادیده گرفتن تربیت دانشجوی پژوهشگر می‌باشد. به اعتقاد بسیاری از شرکت کنندگان، بسیاری از استادان در جو رقابتی قرار می‌گیرند و دانشجویان زیادی را جهت راهنمایی رساله می‌پذیرند و از طرف دیگر با کسب طرح‌های تحقیقاتی با بودجه‌های بالا از هدف اصلی دوره پژوهش فاصله می‌گیرند و به هر چیزی جز تربیت پژوهشگر زبده و تحقیق علمی توجه می‌کنند که این عامل به طور ناخواسته استادان را به سمتی غیر انسانی سوق می‌دهد.

نتیجه دیگر به دست آمده از تحقیق حاضر، رجحان برخی دانشگاه‌ها بر برخی دانشگاه‌های دیگر و کشش و گرایش بسیاری از استادان و دانشجویان جهت ادامه کار و تحصیل در آن دانشگاه‌ها و عدم توجه به دانشگاه‌ها و رشته‌های دانشگاهی نوپا و تازه تأسیس در دوره پژوهشی مقطع دکتری بود. البته نوع رتبه‌بندی‌های سوگرایانه از جمله شکایاتی بود که جهت امتیازبندی به دانشگاه‌ها داده می‌شود و از دید بسیاری از مصاحبه شونده‌گان در این تحقیق پنهان نماند.

ارتباط با دانشگاه‌های خارج از کشور و عدم بورسیه و فرصت مطالعاتی به دانشجویان مقطع دکتری به خصوص در دوره پژوهش، یکی دیگر از عوامل پنهان و مغفول در دوره پژوهشی و از نتایج تحقیق حاضر می‌باشد. برخی از شرکت کنندگان شرایط ناعادلانه بورسیه، کاهش فرصت مطالعاتی به دانشجویان و عدم ارتباطات علمی با دنیا را عامل عدم موفقیت پژوهشی در این مقطع تحصیلی دانستند.

عدم امکانات برابر در دانشگاه‌ها یکی دیگر از عوامل پنهان در دوره پژوهشی می‌باشد. به نظر برخی از مشارکت کنندگان پژوهش، نباید به علت دور بودن برخی دانشگاه‌ها از پایتخت، آن مراکز علمی از بسیاری از امکانات لازم محروم باشند و یا بودجه کمتری برای آن‌ها در نظر گرفته شود که این عامل به نوعی انگیزه استادان و دانشجویان را پایین می‌آورد. همچنین

تجهیزات و چه در زمینه استاد و دانشجو کاملاً در دانشگاه‌ها مشهود است».

بحث و نتیجه گیری

برنامه درسی پنهان در مراکز آموزش عالی را می‌توان شامل قواعد تصریح نشده‌ای دانست که برای تکمیل موفقیت‌آمیز آموزش رسمی ضروری به نظر می‌رسد (۲۹). از جمله نتایج به دست آمده در پژوهش حاضر می‌توان به قصور در وظیفه اصلی دانشگاه‌ها، عدم عدالت اجتماعی و اقتصادی، برتری دانشگاه‌ها نسبت به هم، عدم ارتباطات برون مرزی و عدم امکانات و رفاهیات برابر اشاره کرد.

بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، تربیت دانش‌پژوه واقعی در این دوره از تحصیل بسیار کم‌رنگ شده است و دانشجویان به دنبال کپی‌برداری از رساله‌های دانشجویان دیگر و استفاده از مؤسسات مقاله‌نویسی خارج از دانشگاه می‌باشند. همچنین تب تند مدرک‌گرایی همه دانشجویان را گرفته است و کمتر دانشجویی به فکر تحقیق و پژوهش واقعی می‌باشد. عدم فرصت کافی استادان در تربیت دانشجویان محقق‌پرور، نداشتن علم کافی به پژوهش در میان استادان، چند شغله بودن آنان و وجود مشکلات مالی می‌تواند از جمله عوامل پنهان دیگر منجر به قصور در وظیفه اصلی دانشگاه‌ها (که همان تحقیق و پژوهش است) باشد.

خلاً تربیت دانش‌پژوه در دانشگاه‌ها از بعد اجتماعی آن از جمله نتایج تحقیق حاضر بود. از نظر بسیاری از مصاحبه شونده‌گان، بیشتر دانشگاه‌ها به ارزش‌های فردی، فرهنگ‌های مختلف، علم اخلاق در پژوهش و در نهایت به جامعه و خانواده در دوره پژوهشی توجهی ندارند و این عامل منجر به عدم حمایت تربیت دانشجویان محقق‌پرور با فرهنگ‌های گوناگون در دانشگاه‌ها (که یکی از موارد مغفول در دوره پژوهشی در مقطع دکتری است) می‌گردد که با نتایج مطالعه عراقیه (۳) همخوانی دارد.

تربیت دانش‌پژوه از بعد اقتصادی عامل پنهان دیگری در

تأثیرگذار در دوره پژوهشی در مقطع دکتری نام برد. در کل نتایج پژوهش حاکی از آن بود که آثار برنامه درسی پنهان در بیشتر دانشگاه‌ها و مدارس بر بازده یادگیری تأثیر منفی و نامطلوب می‌گذارد که چنین نتایجی را بیان‌فر و ملکی نیز ارایه کردند (۳۰).

نتیجه‌گیری

بر اساس نتایج تحقیق حاضر، عوامل پنهان بسیاری بر تعاملات دانشگاه‌ها در دوره پژوهشی تأثیرگذار می‌باشد که تا حدودی بر وظیفه اصلی دانشگاه‌ها (پژوهش و تحقیق) سایه افکنده است. رجحان برخی دانشگاه‌ها بر برخی دانشگاه‌های دیگر و کشش و گرایش بسیاری از استادان و دانشجویان جهت ادامه کار و تحصیل در آن دانشگاه‌ها، عدم توجه به دانشگاه‌ها و رشته‌های دانشگاهی نوپا و تازه تأسیس، عدم امکانات برابر در دانشگاه‌ها، عدم ارتباط با دانشگاه‌های خارج از کشور و نبود بورسیه و فرصت مطالعاتی به دانشجویان مقطع دکتری، تربیت دانش‌پژوه از بعد اقتصادی در برخی دانشگاه‌ها، مدرک‌گرایی و کپی‌برداری از رساله‌های دانشجویان، عدم توجه به ارزش‌های فردی، فرهنگ‌های مختلف و بی‌توجهی به علم اخلاق پژوهش را می‌توان از نتایج تحقیق حاضر به حساب آورد.

ملاحظات اخلاقی

هدف تحقیق، رویه‌های تحقیق، خطرات و فواید تحقیق و ماهیت داوطلبانه بودن شرکت در تحقیق برای مشارکت کنندگان بیان گردید. حق شرکت کنندگان برای انصراف از شرکت در پژوهش در هر زمانی در نظر گرفته شد. پس از دادن اطلاعات کافی در مورد پژوهش، به آنان اطمینان داده شد که اطلاعات به دست آمده محرمانه باقی خواهد ماند و نتایج پژوهش بدون ذکر نام آن‌ها منتشر خواهد شد. به منظور رعایت این امر، همه اسامی در حین پیاده‌سازی نوارها به کد تبدیل گردید و طی تحلیل داده‌ها و بیان نتایج نیز تنها با همان کدها به آن‌ها اشاره می‌شد.

فرصت‌های مطالعاتی برای همگان یکسان نیست و بیشتر بر پایه روابط استوار است تا ضوابط؛ هرچند که بسیاری از مصاحبه شونده‌گان درصدد استفاده از این موقعیت بودند، اما به دلایل خاص نتوانسته بودند از این فرصت ایجاد شده استفاده کنند. عده کمی هم که از این موقعیت استفاده کرده بودند، به مشکلات دوری از خانواده، قرار گرفتن در فضای غربت، ناآشنا بودن به زبان و فرهنگ آن کشور و مشکلات مالی اشاره نمودند. در ضمن همین افراد موارد مثبتی همچون یادگیری بیشتر علم، قرار گرفتن در جو دانشگاهی بالاتر، استفاده از استادان برجسته علمی، استفاده از وسایل و امکانات پیشرفته و چاپ مقالات بسیار را بیان کردند.

یکی دیگر از مشکلاتی که پژوهشگران ایرانی در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی با آن دست به گریبان هستند، تأمین مطالب مورد نیاز برای تحقیقات کتابخانه‌ای (Literature survey) است. اگرچه مهم‌ترین پایگاه جهانی در مقالات تحقیقاتی در این زمینه، مجموعه مقالات ISI (Information Sciences Institute) می‌باشد که برای استفاده از آن روش‌های زیادی همچون امکانات بانک‌های اطلاعاتی آنلاین مانند Elsevier وجود دارد. چکیده (Abstract) این مقالات به سهولت قابل دسترسی است، ولی متن کامل (Full text) آن‌ها برای استفاده عموم رایگان نیست و مبلغ زیادی باید توسط دانشجو برای هر مقاله پرداخت شود که این مبلغ برای عده زیادی از دانشجویان سنگین است و از طرف دیگر به دلیل وجود تحریم‌ها طریقه پرداخت هزینه آن نیز مشکل می‌باشد که این مشکلات به ویژه برای بسیاری از دانشجویانی که خارج از پایتخت در حال تحصیل بودند، ملموس‌تر بود.

مشکل چاپ مقاله و در نهایت گرفتن مدرک از دانشگاه نیز معضل دیگری بود که بسیاری از شرکت کنندگان به آن اذعان داشتند. به عقیده برخی «تا دوست و پارتنری در مجله نداشته باشی، نمی‌توانی به راحتی مدرک بگیری». البته برخی دانشجویان به دنبال استاد راهنمایی بودند که بتواند در چاپ مقاله کمکشان کند که این مورد را می‌توان یکی از عوامل پنهان

سپاسگزاری

از کلیه استادان و دوستانی که با سعه صدر همکاری‌های

لازم را با نویسندگان داشتند، تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

References:

1. Yarmohammadian MH. The principles of curriculum. Tehran: Yadvareh Book; 2007:18-22. [In Persian]
2. Hassanzadeh R. (dissertation). The role of higher education in social and economic advancement of women, Knowledge and Research in Education. Khorasgan: University of Islamic Azad Khorasgan Branch. 2006: 12-64. [In Persian]
3. Iraqiya AR. (dissertation). The role of ethnicity in the curriculum of secondary schools in Iran. Curriculum planning doctoral dissertation. Khorasgan: University of Islamic Azad Khorasgan Branch; 2010: 25-8. [In Persian]
4. Mehrmohamadi M. Curriculum: perspective, approaches and perspectives. Mashhad: Razavi Press; 2008:464-473. [In Persian]
5. Apple MW. The hidden curriculum and the nature of conflict. *Interchange*. 1971; 2(4): 27-40.
6. Apple MW, King NR. What Do Schools teach? *Curriculum Inquiry*. 1977; 6(4): 348-53.
7. Dreeben R. On what is learning in school. Boston: Addison -Wesley Publishing Co; 1968: 254-60.
8. Martin JR. What Should We Do with a Hidden Curriculum When We Find One? *Curriculum Inquiry*. 1967; 6(2):143-50.
9. Gordon D. The concept of the hidden curriculum. *J Philosophy Educ*. 1982; 16(2): 187-98.
10. Jackson P. Life in Classrooms. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc; 1968.
11. O'Brien MR. How We Are Together: Education for Group Self Understanding in the Congregation. *Religious Educ*. 1997; 92(3): 315-31.
12. Goodlad JI. A Place Called School, Prospects for the Future. New York: McGraw- Hill Book Company; 1984: 215-22.
13. Chapman A. A Great Balancing Art: Equitable Education for Girls and Boys. Washington: National Association for Independent Schools; 1977.
14. Anette H. The empty shelf and other curricular challenges of teaching for children of African descent implications for teacher practice. *Urban Educ*. 1994; 29(3): 298-319.
15. Fathi Vajargah K, Vahed Chokade S. Identification of citizenship education damages in hidden curriculum: Secondary education system from the perspective of women teachers in Tehran and provide ways to improve its situation. *J Educ Innov*. 2006; 5(17):93-132. [In Persian]
16. Sari M, Doğanay A. Hidden Curriculum on Gaining the Value of Respect for Human Dignity: A Qualitative Study in Two Elementary Schools in Adana. *Educ Sci: Theory Pract*. 2009; 9(2): 925-40.
17. Ahola S. Hidden Curriculum in Higher Education: something to fear for or comply to? [Cited 2000 Sep 30]. Available from: <http://ruse.utu.fi/pdfrepo/HCArticle.pdf>.
18. Margolis E. The hidden curriculum in higher education. New York: Routledge; 2001.
19. Bergengouwen G. Hidden Curriculum in the University. *High Educ*. 1987; 16(5): 535-43.
20. Townsend BK. Is there a Hidden Curriculum in Higher Education Doctoral Programs? [cited 1995 Nov 5]. Available from: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED460663.pdf>.
21. Acker S. The Hidden Curriculum of Dissertation Advising. In *The Hidden Curriculum in Higher Education*. London: Rutledge; 2001: 57-63.
22. Van den Akker J. Curriculum perspectives: An Introduction. Netherlands: Springer Netherlands; 2003: 98-105.
23. Mohammadi B. An Introduction to the Qualitative Research Method. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies; 2008: 25-6. [In Persian]
24. Strauss A, Corbin J. Basics of Qualitative Research; Grounded THEORY, Procedures and Techniques. (Translation). Mohammadi B. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies; 2008: 57-117. [In Persian]

25. Burns N, Grove KC. Understanding Nursing Research. 4th ed. Philadelphia: W.B. Saunders; 2007:124-130.
26. Kirk J, Miller ML. Reliability and validity in qualitative research. California: Sage; 1986.
27. Amirkhani T, Pourezat AA. Reflecting the development of social capital in light of organizational justice agencies. Online Managers. 2010;1: 32 -19. [In Persian]
28. Hezar Jaribi J. The Study of Feeling Social Justice and effective factors on it. Applied Sociology. 2011; 22(3): 41-62. [In Persian].
29. Safaei Movahhed S, Attaran M. Uncovering the hidden curriculum of supervisors' selection in a Faculty of Mathematics: A qualitative study. Curriculum Planning. 2013; 10(11): 1-12. [In Persian]
30. Bayanfar F, Maleki H. Explanation of the impact of hidden curriculum on emotional component of learning for middle school students. J Curriculum Studies. 2009; 5(17): 57-85. [In Persian]

Archive of SID